De prologis Plautinis et Terentianis quaestiones selectae

Karl Franz Otto Dziatzko

FRIDERICO · RITSCHELIO

PRAECEPTORI

SVMME · VENERANDO

PRAEFATIO.

Cum ante hos quindecim menses amplissimus philosophorum ordo cives academicos de praemio certaturos *„prologorum cum Plautinorum tum Terentianorum rationem et condicionem omnem investigare“* iussisset, ego et veteris latinae comoediae magno amore adductus et iudicum aequitate ac clementia confidens propositam quaestionem aggredi conabar. atque hac sane, de qua opinio me non fefellit, benignitate evenit, ut una cum Guilelmi Wagneri sodalis libello mea commentatio digna praemio haberetur: qua re magnopere confirmatus ea, quae ad cognoscendum non inutilia esse et res illas permultis difficultatibus impeditas illustrare posse viderentur, subtiliore diligentia ac novo studio retractata in lucem emittere constitui. nunc igitur, cum ad summos in philosophia honores impetrandos dissertatio mihi scribenda esset, opportuna occasio data est partem edendi totius opusculi. nam quominus omnia ea, quae parata sunt, uno conamine virorum doctorum iudicio subicerem, cum alia me prohibuerunt, tum angustior, qualis fere est, harum dissertationum ratio ambitusque. praeterea metuebam, ne, si tempore urgente magis prope-

rarem, totus libellus minus accurate expolitus et suis numeris parum absolutus prodiret. quamobrem singulas modo quaestiones delegi, has tamen eiusmodi, quae uno quasi vinculo inter se cohaererent et facile a reliquis possent seiungi. itaque de eis tantum prologorum Plautinorum et Terentianorum locis disputabitur, quibus tituli mentio fit graecique exempli.

Vt scaenicarum actionum quavis aetate, ita Plauti quoque ac Terenti temporibus Romae, quotiescumque in scaena fabulae darentur, et fabularum nomina et eorum, qui eas scripsissent, necessario aliqua ratione cum spectantibus communicanda fuisse nemo sine dubio negabit. item de graeco eos exemplo perdoceri licuisse saltem concedendum est. quatenus autem ad hoc vel illud proponendum fabularum prologis latini poetae usi fuerint, de eo sententiae virorum doctorum valde fluctuant nec nullius erit fructus in hanc quidem rem diligentius inquirere. cum vero aliunde de ea nihil certi constitui queat (unus, qui huc spectat, Donati locus, de quo infra pluribus disputabitur, a Ritschelio in suspitionem vocatus est), ex ipsis, qui quidem hodie exstant, prologis, quid de illa re sentiendum sit, expedire studebimus ita, ut a Terentianis prologis, quippe quod certius inquisitionis fundamentum sit, initium faciamus.

Ac primum, quod ad poetae nomen attinet, in Andria, Eunucho, Phormione, Adelphis »*novis fabulis*«[1]) (Heau-

1) Fabularum illarum prologos ad primas actiones pertinere diserte pronuntiatum est in Eun. prol. v. 19 sqq. 29. 44 sq., Phorm. prol. v. 24, Ad. prol. v. 12. de uno Andriae prologo illud minus liquet, quin etiam Geppertus (Iahns Iahrb. f. Phil. Supplmtbd. XVIII p. 579) praeeunte Osanno (Anal. crit. p. 144) eum ad actionem aliquam repetitam referendum esse ex ipsius versu 5 collegit:

Nam in prologis scribundis operam abutitur.

nam cum Andria ex Suetoni diserto testimonio (ed. Reiff. p. 28) prima Terenti fabula esset, non sine specie veritatis in plurali numero offenditur. iam antea, ut Geppertus adnotat, Tanaquil Faber in editione anni 1671 complures prologos et propterea complures fabulas

ton timorumenon nunc quidem sciens praetermitto) prologus Terenti nomen omnino non memorat, sed de »*poeta*« tantum verba facit. nunc vero, ut iam significavimus, fabulas illo tem-

---

Andriae antecessisse ex eodem versu sibi persuasit, illo Suetoni loco manifesto repugnante. nec vero Osanno et Gepperto, qui Andriam una cum nostro prologo anno 587 (fast. Cap.) relatam iudicarunt, non obstat Suetoni auctoritas, qui C. Sulpicio Gallo consule (anni 587) Terentium initium fecisse testatur fabularum dandarum (ed. Reiff. p. 31). maiore igitur cum persuadendi vi videtur exsistere posse, qui ipsam fabulam a. 587 primum actam, prologum autem ad repetitam actionem spectare dicat. contra autem respiciendum est versum 8

Nunc quam rem vitio dent, quaeso animum attendite —

ita proferri, quasi poeta ad Andriam certe nondum »*operam abusus sit, qui veteris poetae maledictis responderet*«, omnem igitur illam offensionem ita tantum sustentari, ut, cum Andria primum ageretur, nulla adversariorum mentione facta nostrum prologum primum, quae illi Andriae vitio darent, commemorasse putemus, postquam interea aliarum fabularum prologi eiusdem argumenti antecessissent. quid autem, quod ex prologi quattuor ultimis versibus

Favete, adeste aequo animo et rem cognoscite,
Vt pernoscatis, ecquid spei sit relicuom q. s. —

colligi licet spectatores »*rem*« nondum cognovisse, fabulam igitur aut cum nostro prologo primum actam aut antea exactam fuisse (de versibus 25—27 conferas Donatum ad Hec. prol. I v. 8)? hoc alterum si statuimus, nullo modo fieri potuit, quin poeta uno certe id verbo indicaret. praeterea Phorm. prol. versus 31 sq. unius tantum exactae fabulae (Hecyrae) mentionem faciunt: ut nostrum prologum primae esse fabulae primum actae confidenter credamus et pluralem illum, qui in versu 5 exstat, ad superlationem quandam veritatis in quovis dicendi genere tritissimam referamus. — Hinc de alia eiusdem prologi offensione iudicare poterimus: nam cum Terentius in eo ab Luscio Lavinio eiusque sociis ita se defendat, ut neminem nominatim commemoret, sed illum in versu 7 »*veterem poetam*« appellet, deinde autem plurali numero utatur, audientes sine dubio iam sciebant, de quibus hominibus poeta cogitaret: etsi quo pacto eorum nomina spectatoribus innotuerint et illi ipsi Andriam cognoverint, varie potest explicari.

pore incredibile est spectatas esse spectatoribus poetarum nomina plane ignorantibus: prologos operam dedisse alicui poetae commendando eiusque caussam contra alios poetas egisse, si ei, qui aderant, ne nomen quidem illius pernossent. per curatores ludorum vel histriones vel ipsum poetam cum perpauci nimirum illud cognoscerent, talis in casu positae viae prologorum scriptores nullam rationem habere potuerunt. prorsus igitur, quod ad illas saltem quattuor fabulas attinet, credamus necesse est spectatores de Terentio poeta iam ante prologum aliquo modo certiores factos esse.

Idem nobis de fabulae nomine statuendum est. cum enim per se probabile videtur una cum poetae nomine eademque ratione indicatum esse, quam ille fabulam scripsisset, tum vero illarum fabularum ipsi prologi haud dubie id demonstrant. ubi quamquam nomen fabulae commemoratur, numquam tamen haec mentio aliter atque in transitu fit. sic in Andr. prol. versibus 13. 14:

Quae convenere in Andriam ex Perinthia
Fatetur transtulisse atque usum pro suis.

nemo profecto exsistet, qui talem pronuntiationem sufficere contendat. antecedunt sane (v. 9) haec verba:

Menander fecit Andriam et Perinthiam.

sed ea indicio illi parum sufficienti aperte non possunt adminiculo esse. item in Eun. prol. versibus 19. 20:

quam nunc acturi sumus
Menandri Eunuchum, postquam aediles emerunt —

non id agit prologus, ut spectatores fabulae nomen resciscant. sed cum de fabula loqui coeperit, occasione utitur, ut graecum archetypum indicet. latinae autem fabulae item nomen esse Eunucho colligi quidem probabiliter potest, necessitatis tamen nullum habet momentum. in Ad. prol. versibus 10 sqq. legitur:

eum hic locum sumpsit sibi
In Adelphos, verbum de verbo expressum extulit.
Eam nos acturi sumus novam : q. s.

non dicit prologus: »*Eam nos nunc acturi sumus*«, qua ratione sane ipsum fabulae nomen indicatum esse videatur, sed

manifesto vox »*novam*« urgenda est. denique in Phormione (v. 24 sqq.) prologus haec profert:

Nunc quid velim animum attendite. adporto novam
25 Epidicazomenon quam vocant comoediam
Graeci, Latini Phormionem nominant:
Quia . . . .
. . . .
30 Date operam, adeste aequo animo per silentium q. s.

hos versus, etsi cum proposita mea sententia parum convenire videntur, tamen ei sententiarum conexu satis perspecto non repugnare censemus. ad illud enim »*quid velim*« referendi sunt versus 30 sqq., quibus silentium petitur. ante eos poeta nonnulla inserit, quae ad ipsam fabulam pertinent: dicit novam eam esse, ex graeca Epidicazomeno versam. cum vero latinum nomen non idem sit, hanc mutationem breviter excusat, qua in re fieri non potest, quin id ipsum nomen — spectatoribus iam cognitum — proferat[1]). ceterum ex hoc Phormionis loco non novum nostrae sententiae argumentum petimus, sed tamen eum ab illa non dissentire contendimus. ex eiusmodi autem mentione, qualis in Andria, Eunucho, Adelphis fabulae nominis fiat, id, quod proposui, satis comprobari puto: s p e c t a t o r i b u s n o m e n f a b u l a e (a e q u e a c p o e t a e) i a m n o t u m f u i s s e, a n t e q u a m p r o l o g u s p r o d i r e t.

Id vero quattuor illarum fabularum actionibus non solis proprium fuisse et inde conicimus, quod illae quidem fabulae nihil quidquam habent, quod singularem rationem requirat, et alia ratiocinatione comprobari potest. nam si tituli pronuntiatio necessaria quaedam quamvis brevis prologi pars fuisset, arbitror non futurum fuisse, ut id veteres grammaticos, qui quidem de prologis disseruerunt (de Donato cogito et Euanthio, quibus sat boni plerumque fontes praesto erant), prorsus effugeret[2]). quam-

1) Omnino in propatulo est licuisse prologo, etiamsi audientes fabulae nomen iam scirent, idem tamen, quotiescumque vellet, repetere.

2) Vnum saltem locum afferam, Euanth. de fab. (Klotz ed. Ter.

quam concedimus ipsorum tempore res theatrales posse iam multo diversas ab aetate Terenti fuisse.

Priusquam vero anquirimus, num id, quod vulgo factum esse intelleximus, ad Hecyrae quoque duos, qui servati sunt, prologos prologumque Heauton timorumenu spectet, quos nondum tractavimus, longius nos de ipsius Heaut. prologi initio, quod valde perturbatum nostram aetatem tulit, digredi oportet.

Hunc quidem prologum captandae benevolentiae caussa, quod Hecyra ante illam fabulam acta spectatoribus non placuisset, a L. Ambivio ipso, domino gregis, illo tempore iam sene pronuntiatum esse ex nostro prologo et Hecyrae altero inter se comparatis apparet neque a quoquam addubitatum est. quod cum praeter morem fieret (nam adolescentium prologi partes erant), senex ipse sic exorsus est:

Ne quoi sit vostrum mirum, quor partis seni
Poeta dederit, quae sunt adolescentium:
Id primum dicam, deinde quod veni eloquar.

hoc tertio versu Bentleius vult Ambivium enuntiare sese primum per totum prologum dicturum, »*cur ipsum potius poeta quam iuvenem quempiam elegerit, deinde autem fabulam ipsam peracturum esse, ad quam agendam illuc venerit*«. ex qua sententia vir ille praeclarus nequit non statuere »*Ambivium prologo pronuntiato pedem de scaena non movisse, sed ingrediente altero actore, qui Menedemi personam faceret, illud magno ore orsum esse »Quamquam haec« etc.*«[1]). — Sed quod Bentleius ipse vulgo

---

I p. XV, 35—37): »*Prologus est velut praefatio quaedam fabulae, in quo solo licet praeter argumentum aliquid ad populum vel ex poetae vel ex ipsius fabulae vel ex actoris commodo loqui*«. cf. praeterea Euanth. p. XIV, 16 sqq. Donat. de com. p. XVIII, 8 sqq. Donat. ad Andr. prol. v. 6. item cf. Andr. prol. v. 5 sq.

1) Item v. 15 Bentleius ex sua versus 3 interpretatione eam orationem intellegendam esse censet, »*quam mox primo actu in Chremetis persona Ambivius dicturus sit*«, atque cum hac sententia convenit, quod in antecedentibus ille vocem »*actor*« ad totius fabulae actionem refert. sed cum prologus ante actus I initium de scaena di-

factum esse concedit, »*ut, qui prologos pronuntiassent, statim e scaena discederent*«, idem in nostram quoque fabulam sine dubio cadit. namque Hecyrae alterius prologi, qui ab eodem illo Ambivio pronuntiatus est, primus versus sic legitur:

Orator ad vos venio ornatu prologi.

unde perspicitur, quod etiam per se probabile est, eum, qui prologus exsisteret, sive adolescens sive senex esset, singulari vestitu usum esse. neque aliter de nostro prologo iudicandum est, cum Ambivius spectatores mirari putet, cur ipse prologi partes susceperit: eum igitur prologum esse cognoscere poterant. cum vero actor ille non potuerit eodem vestitu usus Chremetis quoque partes agere, verba »*deinde quod veni eloquar*« ad prologi ipsius quandam partem eamque posteriorem spectant, verba autem »*id primum dicam*« ad eiusdem prologi priorem partem. quid autem, quod ea pars, quam Ambivius primo loco promisit, non inde a versu 4, sed demum a versu 11 sequitur? quam offensionem Guyetus (l. c. p. 110 sq.) et ante eum Palmerius (»*Spicil.*« in Gruteri Thes. crit. IV p. 843. cf. Bentl. adn. ad h. l.) ita tollere conabantur, ut inverso ordine legerent:

Id deinde dicam: primum quod veni eloquar.

sed prorsus rationi repugnat talis dispositio, ut septem versibus

---

scederet, non potuit de Chremetis verbis dici »*hanc orationem*«, et, quod caput est, ex illa interpretandi ratione haec consequatur prava sententia: »*Quod poeta me vult fabulam agere, propterea ego prologum pronuntio*«. — Haec potius simplicissima illorum versuum explicatio est: »*orator hodie sum, non prologus*« (cf. Hec. prol. II v. 1): vos iudicare voluit poeta de eis, quae in prologo agerentur: me actorem dedit (vel simpliciter prologi actor intellegendus est vel ea dictio quodammodo voci »*iudicium*« respondet, ita ut »*caussae patronum, Anwalt*« significet). si autem versus 12 ad solum prologum referri debet, non possunt sequentes versus non ad eundem prologum referri. itaque cum omnia bene se habere videamus, nihili est Guyeti temeraria opinio (Comment. in Ter. p. 111), qui ex illa potissimum parte »*totum prologum non Terentianum, sed suppositicium*« esse iudicavit.

prologus id eloquatur, quod venit elocuturus, quadraginta duobus autem, cur ipse illas partes didicerit. praeterea valde dubium videtur, num versus 4—9 sint eiusmodi, ut suo iure Ambivius dicat se eos potissimum pronuntiatum venisse. aliam igitur viam concinnitatis restituendae investigemus necesse est. et cum antea locum ita sanari posse arbitratus essem, ut versibus 7—9 remotis (de eis paullo post uberius disputabitur) versum 10 prorsus deleremus et versus 4 et 5 versui 15 postponeremus: hanc quidem coniecturam improbandam esse Ritschelius in publica seminari reg. philol. disputatione mihi prorsus persuasit, quod ex ratione non esset illum versum 10, quem iam Nonius p. 278, 32 affert, removere et quod versus 4 et 5 ante versum 16 transpositi non satis cum sequentibus cohaererent. itaque unam tantum rationem memoratas offensiones tollendi relictam esse video, eam quam Ritschelius ipse monstravit: ante tertium enim versum nonnullos talis sententiae intercidisse censet versus, quibus poeta indicaret sese, cur ipse venisset, postea dicturum, ante omnia autem fabulae nomen prolaturum esse, ut illud »*Id primum dicam*« aptissime ad versus 4—9 referatur. quam coniecturam nos sine ulla dubitatione amplectimur, quamquam una offensio satis gravis vel sic exstare videtur. nam cum in quattuor Terentianis prologis fabulae nomen iam pro noto poni supra viderimus, in nostro illud, quacumque ratione lacunam supplemus, cum spectantibus diserte communicatur. sed hac offensione paullisper neglecta ad versus 4—9 revertamur, qui sic exhibentur (edit. Fleck.):

Ex integra Graeca integram comoediam
5 Hodie sum acturus Heauton timorumenon.
[Duplex quae ex argumento facta est simplici.]
Novam esse ostendi et quae esset: nunc qui scripserit
Et quoia Graeca sit, ni partem maxumam
Existumarem scire vostrum: id dicerem.

versus 7—9 a nostro prologo alienos esse certa argumentatione probari potest. nova enim ea appellatur fabula, quae nondum cognita est, sed primum agitur. ac vulgo quidem graecum exem-

plum nondum tractatum esse ponitur, ut novae comoediae opponatur vetus, quae tantum refertur (cf. Heaut. prol. v. 34. Phorm. prol. 9. Hec. prol. I, 2. 5. II, 4. 6. 11). in nostrum autem locum illa notio non cadit. nam non referri eandem latinam fabulam nec demonstrandum erat nec demonstratum est. de alia igitur notione, quae in voce »*novus*« sane inesse potest, cogitemus: cavere poetam, ne quis eandem graecam fabulam iam antea a latino quodam poeta translatam esse putet. hoc ex antecedentibus verbis »*Ex integra graeca* . . . .« colligi posse non negamus, sed versum 4 ad prorsus aliud comprobandum spectare contendimus. vox »*integer*« in eodem versu bis usurpata eadem, ut ita dicam, principali significatione esse debet: quae mihi non accurate a librario quodam codicis Bembini (cf. Faernum ad h. l.) definita esse videtur scholio »*ex integra graeca: a nullo tacta*«. qualem enim statuamus integram latinam comoediam esse? — Ab illa notione non procul abest, utrique tamen coniuncto sufficit haec »*cuius nihil deest i. e. vollstaendig*«. quam si adhibemus, sententiam totius versus hanc assequimur: »*ex graeca fabula, cuius nemo quidquam praeripuit, latinam, cui non oportuit quidquam addi* . . .«[1]). quod cum ita sit, totus versus fabulam non contaminatam esse manifesto docet: novam praeterea eandem fuisse ex rerum natura consequitur, quippe quod graeci exempli nihildum erat tractatum.

Omnino cum iam pateat versus 7—9 cum antecedentibus non cohaerere, exstant alia eiusmodi, quae hos tres versus ex nostro prologo prorsus removendos esse sat comprobent: primum

---

1) Eadem interpretatio illius versus a Lessingio datur Dramat. Hamb. (Op. omn. ed. Lachm.=v. Maltz. VII p. 364 sq. adn.). — Cum vero Lessingius perspiceret »*novam fabulam esse*« non demonstrasse poetam, ad singularem de illis verbis pervenit sententiam. dicit enim in eis subintellegendum esse »*apud aediles*«. sed praeterquam quod haec explicatio reliquas totius loci offensiones non tollit, negamus nos quemquam spectatorum illud potuisse subintellegere, praesertim cum in subsequentibus »*nunc qui scr. . . . id dicerem*« poeta de spectatoribus tantum cogitaret.

enim, cum illo tempore domini gregis veteres fabulas pro novis agere nondum conati essent, profecto non erat, quod poeta fabulam novam esse *»ostenderet«* (alia est ratio, si Phorm. prol. versu 24 et Ad. prol. v. 12 illud obiter commemoratur) nisi singulari caussa intercedente. talis autem in nostra fabula nec significatur, id quod nos requiramus, neque, ut ex versu 4 apparet, adesse poterat.

Praeterea illud valde mirandum est, quod Terentius spectatorum maximam partem scire existimat, *»quoia Graeca sit fabula«*. [1]) graecus enim poeta in Andria, Eunucho, Adelphis commemoratur. in Phormione quamquam non graeci poetae, tamen fabulae graecae nomen reperimus. huius quidem in Heauton timorumeno non opus erat mentionem fieri, cum latinae ipsius fabulae nomen graecum esset. graeci igitur poetae nomen etiamsi non necessario afferendum fuisse ex Phormionis exemplo apparet, tamen inde minime colligi licet notum fuisse spectatoribus [2]).

Postremo denique, quod argumentum cum eis, quae modo attuli, arte cohaeret, nonne particula *»nunc«* (v. 7) aperte significatum est: *»postquam vobis ostendi, quae esset fabula, (nunc) non opus est me dicere«* .....? necessarium igitur duxit poeta nomen fabulae agendae pronuntiare et inde spectatores reliqua statim cognita habituros esse putavit. cuius rei num quis sanam rationem in fabula nondum acta excogitare possit, vehementer dubito. iam vero illi tres versus minime interpolatorem sapiunt. is sine dubio, quae forte requirebat, ea ipsa nonnullis versibus protulisset. verum indagasse mihi videor, si versus 7—9 ex He-

---

1) De latino scriptore id nihil offensionis habeat, siquidem eius nomen, quod fieri solitum esse ostendimus, iam ante prologum spectantibus propositum erat. quamquam vel sic me illud nonnihil mirum habeat, quod prologus non omnes, qui aderant, scire autumat, quis fabulam scripserit.

2) Nemini certe Ladewigius persuadebit, quae *»De can. Volc. Sedig.«* p. 14 ex nostro nimirum loco statuit: *»Zu den Zeiten des Terentius war Menander schon dem grössten Theile der Römer bekannt und seine Stücke wurden viel in der Originalsprache gelesen«*.

cyrae priore prologo, qui ad primam actionis repetitionem pertinet, in nostrum irrepsisse iudico: in illo enim revera poeta ostendere studebat fabulam illud temporis novam esse (cf. v. 3 »*ut neque spectari neque cognosci potuerit*«. v. 5 »*nunc haec planest pro nova*«). et illud quoque ad repetitam actionem pertinet, quod arbitrari potest poeta »*maximam partem spectatorum scire, quis scripserit fabulam et quoia Graeca sit*« eosque haec in memoriam revocaturos esse, postquam, q u a e esset fabula, dixerit. — Quo in Hec. prologi I loco Heaut. illi versus inserendi sint, vix ambiguum videtur, cum ille post versum 7 e lacuna laboret satis magna, quam Fleckeisenus Ihnio duce (Quaest. Terent. diss. phil. Bonn. 1843 thes. 16) particula »*Sed*« significavit. in ea scilicet illi ita conlocandi sunt, ut et ante et post eos alios versus deesse arbitremur. [1])

Non possumus nunc non paucis exponere, quid de versu 6 sentiamus, qui in codice Bembino a prima manu sic exhibetur:

Duplex quae ex argumento facta est d u p l i c i.

recentior scriptura est »*simplici*«: idem praebent ceteri codices omnes. hic in mentem veniunt verba Donati (praef. ad Phorm.) haec: »*Argumentum quoque* ***non simplicis*** *negotii habet, nec unius adolescentis, ut in Hecyra, sed duorum, ut in ceteris fabulis.*« item Euanth. (Kl. p. XV, 11 sqq.) »*Illud etiam inter cetera eius laude dignum videtur, quod locupletiora argumenta ex* ***duplicibus*** *negotiis delegerit ad scribendum. Nam excepta*

---

1) Versum 8 non apte illis ipsis sine transitu adiungi recte me Eduardus Luebbertus, praeceptor dilectissimus, monuit. — Ceterum sine dubio iam antequam in archetypo nostrorum Terenti codicum lacuna illa (fortasse unius paginae) librariorum incuria orta est, versus saepius memorati in margine Heaut. prologi adscripti sunt, unde postea in textum irrepserunt: quale interpretamentum ex ipsius Terenti comoediis petitum non sine exemplo esse eiusdem prologi versus 48—50 comprobant, qui eidem in Hec. altero prologo v. 41—43 inveniuntur. cf. praeterea de ea re Ritscheli commentationem, quam inscripsit: »*Parallelstellen als ursache von glossemen*« (Philolog. I p. 300—314).

Hecyra, in qua unius Pamphili amor est, ceterae b i n o s *adolescentulos habent.«* videtur igitur genuina lectio »*Duplex ..... duplici*« fuisse et rectam interpretandi viam Faernus sic ingressus esse: »*duo adulescentes in hac comoedia introducti cum sua uterque amica, patre, servo duplex argumentum faciunt atque ita duplicem comoediam, ut sunt omnes Terentianae excepta Hecyra.*« sed hanc sententiam tam obscuram, quae grammaticorum doctrinam apertissime sapit, Terenti esse nemo, ut puto, in animum inducet neque opus est me amplius morari in singulis huius versus, quem Fleckeisenus Ihnio auctore (l. c. thes. 14) rectissime uncis inclusit, interpretationibus refutandis. Iam vero apparet et Ritschelius ipse concessit non apte poetam post disertam illam dispositionem (v. 3) priore parte duobus tantum versibus confecta ad alteram tam verboso transitu pergere (v. 10): »*Nunc quam ob rem*« q. s. suo igitur iure Ritschelius post quintum quoque versum lacunam statuendam esse suspicatur. quid autem in illis deperditis versibus enuntiatum fuisse probabile sit, infra indicabitur.

Sed ut nunc ad propositam quaestionem revertamur, Heaut. versibus 7 — 9 in Hec. prologum I transpositis de huius nobis fabulae prologis videndum est, num et poetae et fabulae nomina iam antea cognita fuerint. — P r i o r eorum his verbis introducitur:

Hecyrae huice nomen fabulaest [1]) q. s.

tali ratione omnibus nulla opinione praeoccupatis nomen fabulae videri debet p r i m u m pronuntiatum esse. nam si iam antea cum audientibus communicatum erat, prologum multo aptius fuit, cum nulla inde fabulae commendatio parari posset, nomen aut prorsus omittere aut in transitu tantum commemorare. — Quod ex initio prologi suspicari modo licet, id pro certo affirmandum est, si tres illos versus respicimus, qui hodie in Heauton timorumeno exstant. neque enim »*Ostendi, quae fabula esset*« ullo

---

1) Donatus adnotat: »*A nomine coepit, ut* i n c o g n i t a m *probaret*« q. s.

modo dici potuit, si nomen, iam ante hunc prologum indicatum, in primo versu obiter tantum repetitum erat. multo etiam apertius poetae nomen, etsi iam notum esset ex prima actione, in repetita tamen nondum publice pronuntiatum fuisse ex istis versibus colligimus. cum vero fabulae ac certe poetae nomen in quattuor antea tractatis prologis non exstet nec quidquam ibi excusationis proferatur, quis dubitet, quin Hecyrae prioris prologi ratio ab usitato more discedat?

Idem de altero Hecyrae prologo conicimus. initium is facit a longiore captatione benevolentiae, unde Ambivius, cui prologi partes sunt, sic ad rem transgreditur (v. 20 sq.):

Nunc quid petam, mea causa aequo animo attendite:
Hecyram ad vos refero q. s.

nonne hic nomen fabulae ut novum aliquid proponitur atque ita, ut spectatores eam non ita benigne accepturos esse dominus gregis putare videatur? Terenti poetae nomen in tertia actione omnino commemoretur profecto non erat necesse.

Eo igitur pervenimus, ut vulgo quidem titulum fabulae (poetae nomen et comoediae) iam ante prologum aliquo modo indicatum, in Hecyrae autem repetitis actionibus id in ipsis demum prologis factum esse constet. quod cur ita institutum sit, facile divinare possumus: nam cum Hecyra antea exacta esset, noluerunt ludorum curatores aut dominus gregis Romanos illam agi prius resciscere, quam apta rerum expositione spectatorum studium fabulae parari eorumque gratia impetrari posset. sed quaeritur, quanam illud ratione ita institui potuerit: cum pateat de tali ratione tituli pronuntiandi nos cogitare debere, ut sine offensione, ubi utile videretur, illud omitti potuerit.

Ludos, qui Romae vel quotannis vel per occasionem darentur, ita indictos esse, ut genus ludorum et tempus ac locus definirentur, et per se consentaneum est et ex Pseuduli, Plautinae fabulae, versu 546 conici potest. utrum vero per praecones, quorum usus illo tempore frequentissimus erat (cf. Plaut. Merc. v. 663), an iam Plauti aetate per libellos ludi indicti sint, nos ignoramus: illud ex Pseuduli loco nolim cupidius colligere.

sed utcumque hoc sese habet, inde, quod ludi indicebantur, minime per eandem occasionem fabulae titulum pronuntiatum esse efficitur. id sine ulla dubitatione Rostius contendit (Opusc. Plaut. I p. 295). nos quidem concedimus de illa ratione aptissime cogitari, sed non minus probabile aliud videtur, paullo ante ipsam actionem, quae scitu necessaria essent, in scaena spectatoribus proposita esse. nec profecto ambigi licet, quin hoc nobis magis probandum sit, siquidem respicimus, quod iam supra significatum est, rem ita comparatam fuisse, ut nonnumquam certa intercedente caussa tituli pronuntiatio in prologum differri posset.

Cum antecedente nostra argumentatione manifesto conveniunt, quae Donatus de eadem re indicavit potius, quam certo consilio memoriae tradidit. in exitu enim »*Fragmenti de com. et trag.*« haec leguntur (Kl. p. XIX, 35 sqq.): »*Qui huiusmodi* (deest in Cod. Par. [1])) *modos faciebant* (c. Par. »*faciebat*«), *nomen* (subintellegas »*eius*«) *in principio fabulae et* (Schopenus conicit »*ut et*«) *scriptoris et actoris superponebant* (c. Par. »*-bantur*«). *Huiusmodi adeo* (deest in c. Par.) *carmina ad tibias fiebant, ut his auditis multi ex populo ante discerent* (»*dicerent*« Muretus scripsit, ut Schopenus me monuit, in Terenti editione, quae Venetiis a. 1575 apud Aldum typis impressa est), *quam fabulam acturi scaenici essent, quam omnino spectatoribus ipsis* (c. Par. »*ipsius*«) *antecedens titulus pronuntiaretur.*« cui Donati haud ambiguo loco Ritschelius Parerg. Pl. I p. 301 sqq. omnem fidem abrogavit, haec inter alia scribens: »*Titulus wird ganz einfach der Name des Stückes sein, und Donatus muss sich eingebildet haben, dass dieser, wie er in den Exemplaren dem Anfange des Stückes selbst vorgesetzt war, so auch bei der Aufführung mit vorgetragen worden sei.*« sed quod argumentum

---

1) Is est codex Parisinus membr. 7920 saec. XI, olim Petri Danielis (cf. Ritscheli adnot. crit. ad Suetoni »*Vitam Terenti*« in edit. Reiff.). scripturas huius codicis a vulgata lectione discrepantes afferre mihi per Schopeni, viri illustrissimi, solitam benignitatem licet.

Ritschelius ad Donati auctoritatem infirmandam ex prologorum condicione, praecipue ex Heaut. versibus 7—9 petiit, id nunc refutatum puto eis, quae supra de Terenti prologis disputavimus. tesseram deinde illam theatralem apud Orellium Inscr. lat. I n. 2539 ex Romanelli Viagg. a Pomp. I p. 216 expressam, cui et Ritschelius l. c. (etsi de recentiore potius aetate cogitavit) et Grysarius (Allg. Schulzeit. 1832 p. 313. 321) nonnihil tribuerunt, a Romanellio exempli gratia confictam esse Mommsenus (Ber. d. sächs. Ges. d. W. Phil. Cl. I 1849 p. 286) ostendit [1]). quas Wieseler l. c. genuinas tesseras affert, eae omnes sedis tantummodo significationem, non item fabulae vel poetae nomen praebent: ut cum libellis munerariis non magis constet titulum indicatum esse, nulla omnino caussa sit, quin eundem quem Terenti aetate etiam multo post tituli pronuntiandi morem fuisse existimemus. quod si ita fuit, Donatus eo facilius res ad pronuntiationem spectantes cognitas habere potuit.

Sed ne iniquius agere videar, alio quoque et eo graviore argumento Ritschelius l. c. p. 304 Donati verba aggressus est, quibuscum iam Langius »*Vindic. trag. Rom.*« (Verm. Schriften p. 85) Ciceronis hunc locum comparaverat (Acad. II, 7, 20): »*quam multa, quae nos fugiunt in cantu, exaudiunt in eo genere exercitati! qui primo inflatu tibicinis Antiopam esse aiunt aut Andromacham, cum id nos ne suspicemur quidem.*« hic Ciceronem non de fabularum scaenicis actionibus, sed de singulis earum partibus solo tibiarum modulamine cantatis cogitasse Ritschelius dicit. eius autem verba Donatum male intellegentem ad theatrum rettulisse et propterea, quo omnia in expedito essent, cetera ex sua sententia expedivisse. concedimus Ciceronem singula cantica respexisse, largimur Donatum Ciceronis verba in mente habuisse (quamquam verborum similitudo nulla est, res autem, siquidem, quae Donatus refert, vera sunt, tam non erat singularis sine dubio, ut eius notitiam ex Cicerone hauriri non esset necessa-

1) Cf. Wieseler, Denkmäl. d. Bühnenw. p. 37 sqq. et Henzen in Orelli Inscr. lat. v. III c. VI p. 225.

rium): sed tamen illud de tituli pronuntiatione indicium tam diserte et tam confidenter prolatum Donatus non videtur sibi ipse excogitasse neque neglegendum est illum grammaticum, si ei res non plane constitisset, multo simplicius de prologi officio illius modi, id quod ipse Ritschelius in animum induxit, cogitaturum fuisse[1]. omnino autem Donatum errasse nihil est, cur arbitremur, praesertim cum omnia cum eis conveniant, quae sola ratiocinatione ex prologis effecimus. atque etiam id Donato credendum erit, quod quidem facile ex eius verbis elicitur: eum, qui titulum pronuntiaret, paullo ante prologum prodiisse. hunc enim interdum statim suas partes egisse supra vidimus. num vero pronuntiationi illi tibiarum cantus antecedere solitus sit, an forte Donatus reliquis, quae recte sese habent, illud errore immiscuerit, non audeo diiudicare. quamquam fateor me in ea re, si ita fuerit, non adeo ut Ritschelium offensurum esse.

Difficilius est alium Donati locum expedire (Kl. p. XVIII, 23 sqq.), ubi haec leguntur: »*In plerisque fabulis ipsarum nomina priora ponebantur* (c. Par. »*pr. pon. ips. nom.*«) *quam poetarum, in nonnullis poetarum quam fabularum. Cuius moris* (c. Par. »*modis*«) *diversitatem antiquitas probat. Nam cum primum aliqui fabulas ederent, ipsarum nomina pronuntiabantur ante, quam poetae pronuntiaretur, ne aliqua invidia a scribendo deterreri posset. Cum autem per editionem multarum poetae iam esset auctoritas acquisita* (c. Par. »*adqu.*«), *rursus priora poetarum nomina* (c. Par. »*nom. poet.*«) *proferebantur, ut per ipsorum vocabula fabulis attentio acquireretur* (c. Par. »*adqu.*«). de hoc loco Ritschelius in Parergis l. c. sic iudicat: »*Hier sieht man deutlich, wie an die Stelle des allein richtigen ponebantur durch das Streben nach Variation des Ausdrucks sich unvermerkt das Missverständniss pronuntiabantur einschlich.*« sed sententia verborum inde a verbis »*cuius moris div.*« q. s. tam perspicua est, ut de consilio variandae locutionis co-

---

1) Verba »*antecedens titulus*« nullo modo de prologo intellegi possunt. cf. Ritschl l. c.

gitare nequeam. errori quidem grammatici illa tribui possunt et antecedentia profecto verba aptissime de titulis interpretamur, quales in exemplaribus legebantur. sed prorsus non video, cur insequenti tam disertae Donati asseverationi diffidamus. etsi libenter concedimus, quaecumque in praefationibus Andriae, Eunuchi, Adelphon de horum titulorum pronuntiatione traderentur, ea ex illis Donati modo allatis verbis commenta, non ex antiquis commentariis addita esse.

Vnum fortasse alicui etiam nunc mirum restabit, quod spectatores fabulae et poetae nomina tam sero resciverint. attamen reputandum est Terenti aetate homines novis potissimum fabulis studuisse, quarum nomina num multo ante ipsam actionem cognoscerent, nihil eorum interesse poterat. verum est nomen eius poetae, qui apud populum gratia floreret, multos adlicere potuisse, sed item metuendum erat, ne alius poetae, qui Romanis minus placebat, solum nomen populum deterreret hos enim in ludis scaenicis spectandis valde fastidiosos fuisse ex multis indiciis apparet. sed nolo de caussis illius instituti amplius hariolari, cum res ipsa minime dubia esse videatur.

Nunc ad Terenti eum prologum redeamus, quem supra prorsus praetermisimus, Heauton timorumenu. in eius initio quamquam ad omnes offensiones removendas et sanam singularum partium continuationem restituendam una tantum via patet, ut post secundum et, ut videtur, post quintum versum nonnulla intercidisse cum Ritschelio nobis persuadeamus (cf. p. 7 et 11), tamen ne hanc quidem rationem omni offensione vacare iam supra significavimus: nam si fabulae nomen iam ante prologum et, quod veri simillimum est, paullo ante eum pronuntiari solebat, valde profecto id offendit, quod noster prologus non statim ad eam suae orationis partem, quam versibus 1 et 2 indicavit, sese convertens diserte potius edicit se prius de fabulae nomine audientes esse certiores facturum. ut breviter dicam, nihil restare mihi videtur, nisi ut huic prologo (aeque ac Hecyrae prologis) omnino tituli pronuntiationem antecessisse negemus. nam quod de fabulae, idem de poetae nomine statui debet. sic

sane non mirum est, cur prologus hanc potissimum rem spectatores primo loco resciscere voluerit. — Caussam quaerentibus, qua de illud factum sit, duo nobis praesto sunt: aut cum Hecyra ante hanc fabulam exacta esset, poeta vel dominus gregis noluit adolescentulos, si ante prologum Terenti nomen pronuntiaretur, extemplo tumultum movere (cf. Heaut. prol. v. 51 sq.). aut omnino domini gregis erat (is nostrum prologum ipse pronuntiat) ante prologum titulum proponere, quo pacto sua ipsius persona iam ab initio fabulam et poetam commendare poterat. patet autem eum, si ipse prologi partes susciperet, parum apte simul titulum pronuntiare potuisse. omnibus igitur pensitatis lacunas supra memoratas sic fere supplendas esse censemus:

Ne quoi sit vostrum mirum, quor partis seni
2 Poeta dederit, quae sunt adulescentium:
[Id vos docebo: sed ne huiusce fabulae
Vos ignoretis nomen et qui scripserit:]
3 Id primum dicam, deinde quod veni eloquar. 5
Ex integra Graeca integram comoediam
5 Hodie sum acturus Heauton timorumenon.
[Graece hanc Menander scripsit: vortit denuo
Latine, quem iam nostis, Afer Publius.]
10 Nunc quam ob rem has partis didicerim, paucis dabo [1]). 10

Ita facillimum est explicatu, cur posteriore aetate grammatici vel librarii in tali initio prologi offendentes Hecyrae supra memoratos versus (Heaut. prol. v. 7—9) in margine adscripserint (etiam dubito an illi consulto, quae explanare non poterant, removerint).

Plautinos prologos, quamquam multa in eis exstant, quae ad institutam quaestionem pertineant, adhuc tamen praetermisimus, cum de singulis eis singulatim agendum esset, ex Terentianis autem res prorsus, ut vidimus, confici posset. eos

1) Fortasse ante versum 10 alia quoque interciderunt. sed certa ratiocinatione nihil praeterea statuere possumus.

igitur nunc illorum locos aggrediamur, in quibus prologus »*nomen comoediae*« eloquitur. talem mentionem aetate, quae post Terentium est (ad id tempus omnes, qui hodie habentur, Plautini prologi referuntur), necessariam non fuisse nisi singulares ob caussas vel ex Terentianae aetatis analogia colligendum est. sed etiam certius hoc ex ipsis Plautinis prologis apparet: primum enim Amphitruonis, Aululariae, Captivorum, Cistellariae, Rudentis prologi nullam omnino ullius nominis mentionem praebent[1]) neque eam, si iusta uti volumus ratione, librariorum neglegentia intercidisse per illorum hodiernam condicionem suspicari licet, id quod de Menaechmorum, Pseuduli, Truculenti prologis non omnino negandum est. deinde vero in Poenulo et in Milite glorioso (de hac quidem fabula, ut videbimus, dubitari potest) comoediae tantum graecum et latinum nomen profertur, non item latini poetae, quod, nisi iam ante prologum eis, qui aderant, indicatum esset, profecto desideraremus. postremo denique in Milite gl. admonendum est post primum demum actum illud indicium inveniri. nec quemquam fore confido, qui fabulam agi coeptam esse contendat titulo nondum pronuntiato. — Idem autem, quod Terenti et insequente tempore valuisse videmus, in Plauti quoque ipsius aetatem quadrat. nam ut, quae minus certa sunt, omittamus, Aululariae et Rudentis prologi, qui toti propemodum genuini putandi sunt, nullum certissime tituli commemorationi locum praebent. patet autem idem, quod de duobus prologis, de omnibus nobis esse statuendum, nisi, cur singuli eximantur, certae rationes afferri possunt[2]). ex hisce igitur elucet Plautinorum prologorum vulgo quidem non fuisse nomen fabulae eiusque, qui eam scripsisset, spectatoribus proponere.

---

1) Eas fabulas, quae prologis omnino carent, nos, ut par est, prorsus missas facimus.

2) Contra Plauti nomen et nomina eius comoediarum cum audientibus illo tempore communicata esse constat: nam quo alio pacto nomen illius adeo in populo innotuit, ut vel mortui fabulas »*studiose expeterent*« (cf. Cas. prol. v. 11 sqq.)?

Tali vero sententiae, quam recte se habere ex meo iudicio non est addubitandum, manifesto Asinariae prol. versus 6—12 repugnant:

Nunc quid processerim huc et quid mihi voluerim,
Dicam: ut sciretis nomen huius fabulae.
Nam quod ad argumentum attinet, sane brevest.
Nunc quod me dixi velle vobis dicere,
10 Dicam: huic est nomen graece Onago fabulae:
Demophilus[1]) scripsit, Maccius vortit barbare:
Asinariam volt esse, si per vos licet.

ex his versibus suo aliquis iure duo colligat: prologum eo tantum consilio processisse, ut »*nomen fabulae*« (huc pertinet et graeci archetypi et latinae fabulae latinique poetae mentio) spectatoribus indicaret. deinde vero illos versus Plauto ipso vivente et scriptos et pronuntiatos esse. post eius enim mortem in scaena non poterant verba proferri: »*Asinariam volt esse, si per vos licet*«. namque ut largiamur »*volt*« pro praeterito »*voluit*« adhibitum esse, quid vero illud sibi vult: »*Maccius (mortuus!) voluit Asinariam h. f. e., si per vos licet*«? — Contra autem prologi nostri versus 1—5 post Plauti aetatem compositos esse non minus constat: sic enim leguntur:

Hoc agite sultis, spectatores, nunc ïam:
Quae quidem mihi atque vobis res vortat bene
Gregique huic et domino atque conductoribus.
Face nunc ïam tu praeco omnem auritum poplum.
5 Age nunc reside: cave modo ne gratiis.

---

1) Pro »*Demophili*« nomine, qui ut novae comoediae poeta alibi nusquam reperitur, Ritschelius Parerg. p. 272 adn. Ladewigio duce hanc lectionem dubitanter proposuit: »*Eam Diphilus*«, ita ut illa forma ex scriptura DIPHILVS (superscr. EAM) nata sit. nos quidem concedimus mutationem non ita gravem esse, sed tamen dubitamus, num in eo nobis tantopere offendere liceat, quod poetae alicuius novae comoediae nomen ex uno tantum loco notum sit.

animadvertendum est prologum in versibus 2 et 3 sui et spectatorum et gregis et domini et conductorum, non item poetae mentionem facere[1]). quod mihi certissimo videtur indicio comprobare illos versus a Plauto, fabulae ipsius poeta, non esse compositos. — Memorabilis deinde similitudo est, quae inter versum 4 et Poen. prol. versum 11 intercedit:

Exsurge praeco: fac populo audientiam[2]).

quam soli casui eo minus tribuerim, quod eadem in versum 5 cum Poen. prol. versu 15 comparatum cadit:

Age nunc reside, duplicem ut mercedem feras.

atque ex quinto quidem illo Asin. versu, in quo residendi mentio fit, idem consequi videtur, quod ex versibus 2 et 3 collegimus: priorem prologi partem a Plauto certissime abiudicandam esse. nam ante annum 608 Romae nondum gradus in theatro exstructos esse, in quibus sederetur, sed Romanos (id sine dubio ad praecones quoque pertinet) stantes ludos spectasse, nisi ipsi sellas secum tulissent, a Ritschelio luculenta argumentatione demonstratum est (Parerg. p. 209—228). — Tum vero vox »*modo*« producta ultima syllaba posita est, quod cum a Plautina arte certissime abest (cf. Ritschl Prol. in Trin. p. CLXIX sq.), tum ne ab eis quidem, qui Plautinas fabulas retractantes illam imitarentur, usurpatum esse videtur. nec profecto nos ulla probabili emendatione offensionem illam tollere possumus. — Quod autem ad sententiam verborum »*cave modo ne gratiis* (*resideas*)« attinet, vox »*gratiis*«, ut nostrum »*umsonst*« in duas partes intellegi potest, quarum utra nobis eligenda sit, senten-

---

1) Nescio, quibus verbis nisus Liebigius »*De prol. Ter. et Plaut.*« (Goerlitz 1859) p. 25 haec scripserit: »*Nec in tam brevi prologo praeter poetam et spectatores etiam gregis commodi non meminit poeta*«. namque nihil est, cur poetam ipsum Asin. prologum pronuntiasse credamus. quod cum a vulgari consuetudine recederet, diserte edicendum fuit.

2) Si cui in Asin. versu 4 singulari quadam cum vi vocabulum »*auritus*« adhibitum videtur, id prologi scriptor facillime ex ipsius Plauti fabulis (Mil. v. 608. Truc. II 6 v. 8 Gr.) recepisse potest.

tiarum conexu diiudicatur: praeco enim aut ita considere vetatur, ut nihil det (cf. Capt. v. 948. Poen. IV 2 v. 46 Gr.) aut ita, ut nihil accipiat (Capt. v. 106. Epid. III 4 v. 38. Most. v. 175. Pers. v. 285). illam interpretationem propterea omittendam esse arbitror, quod ne spectatores quidem umquam Romae pecuniam pro spectandi vel sedendi copia solvisse constat: ut qualis in illo versu iocus inesset, audientes perspicere non potuerint. altera explicatio manifesto etiam multo minus sana videtur, quia praeco, cum nihil certe tum auferret, ex invitandi ratione numquam residere potuit. tamen haec nescio an alio modo probari queat, ut imitatorem illum Poenuli versum (prol. 15) male intellexisse et, cum verba *»duplicem mercedem«* ad praeconi praemium et fabulae spectandae copiam referenda essent, de pecunia pro residendo ablata cogitasse existimemus. — Quae cum ita sint, prologi posterior pars e genuina recensione servata, prior autem casu fortuito e retractatione aliqua addita videri possit. qualem rationem permiram esse nemo negabit.

Sed ne illud quidem, versus 6—12 ipsius Plauti esse, nos concedimus, cum *»titulum pronuntiare«* illo tempore non ex prologorum partibus fuisse paullo ante monuerimus, certa autem caussa, cur in Asinaria res aliter institui debuerit, non appareat. deinde Ritschelius, quae Parerg. I p. 234 sq. adn. de graeci exempli mentione a Plauti aetate satis aliena disputavit, mihi quidem prorsus probavit. illos igitur versus constat neque ab ipso Plauto conscriptos neque in recentiore retractatione additos esse: unum restat, ut eos a viris grammaticis tamquam ipsius Plauti verba confictos esse iudicemus. haec sententia ut in septem istis versibus sese non contineat, sed totum prologum (ultimi tres versus, quos supra non attulimus, nihil praebent, de quo moneatur), quippe qui unius tenoris sit, complectatur, ratio manifesto postulat. omnes igitur quindecim versus ab aliquo grammatico, qui Asinariae nullum praemissum vidit prologum, exempli gratia partim ex aliis prologis misere consuti partim ex didascaliae indiciis excogitati sunt,

quae illi viro etiam tum praesto fuisse putanda est[1]). — Ita facilem explicatum habent et totius sermonis summa exilitas et duae illae offensiones, quas in versu 5 inesse supra demonstravimus. fortasse alia quoque eadem ratione excusanda sunt: nam in primo versu iam Liebigius l. c. recte in eo offendit, quod spectatores verbis »*hoc agite*« ita appellantur, ut, quo illud dictum spectet, non perspiciatur. nimis ambigue dictum foret, si poeta eis verbis pro tali locutione usus esset, quales sunt »*silentio adeste*« vel »*animum huc ad fabulam advortite*«. deinde autem versus 2 et 3 aliquod prorsus singulare enuntiatum aut antecedens aut subsequens (ut Aul. II 2 v. 41. IV 10 v. 57. Capt. v. 361) requirunt. unde mihi suspitio nata est post versum 1 nonnulla intercidisse talis fere sententiae: »*Aequo animo accipiatis Plautinam fabulam, veterem pro nova*«. atque hanc fuisse pristinam huius loci condicionem confidenter autumarem, si prologum nostrum omnino umquam in fabulae a c t i o n e adhibitum esse arbitrarer. contra veri non dissimile est scriptorem prologi,

---

1) In adnotatione saltem quae alii de nostro prologo censuerint, proponamus: Wolffius »*De prol. Plaut.*« (Gubenae 1812) p. 5 eum genuinum habet, »*agnoscit stylum et orationem Plauti neque minus iocum et facetias in versibus 1—5, ubi audientia petitur.*« Osannus l. c. p. 170 totum prologum ut non Plauti proscribit: »*ipsum enim huius prologi genus tam vile esse et exiguum, ut eum si cum ceteris, qui Plauti sunt, contuleris, ab eodem auctore profectum esse statim negaveris.*« Ritschelius l. c. p. 233 eum propter ipsius Plauti nomen, quod in versu 11 legitur, ab hoc poeta abiudicat et una cum plerisque Plautinis prologis initio saeculi VII p. u. c. tribuit (huic argumento necessitatis aliquid inesse nobis quidem negandum videtur: nam cum per se nullam offensionem movere potest, si quis poeta sui ipsius nominatim mentionem facit, tum vero contrarium ex Heaut. prol. versibus 7—9 consequitur). idem Liebigius l. c. p. 24 sq. censet praeter Ritscheli argumenta alia afferens, »*quod prologus partim brevissimus tamen necessario plus verborum partim adeo concisum sermonem habeat, vix ut verba intellegantur, partim de rebus verba faciat, quae cum re histrionia aliis in fabulis copiosius tractata artissime cohaereant.*«

cum in ista parte alium prologum ante oculos haberet, ea, quae non viderentur recipi posse, prorsus omisisse. — Multo etiam minus certum iudicium de versibus 6—9 proferre audemus, de quibus iam Wolffius l. c. se dubitare fatetur, num ita explicari possint, ut inter versus 8 et 9 nihil excidisse putemus. equidem idem contenderim, cum nullo modo sanum videatur prologum post unius tantum versus digressionem tantis cum ambagibus pergere: »*Nunc quod*« q. s. intercidisse igitur putandi sint nonnulli tales versus, quibus prologus argumentum aut breviter attingeret aut ex initio fabulae perspectum iri enuntiaret. sed eiusmodi dubitationibus in ea ratione, qua nostrum prologum ortum esse vidimus, minus opus esse patet.

De Trinummi prologi versibus 18—21, ad quos nunc pergimus, idem quod de toto Asinariae prologo sentiendum est. sic ei leguntur:

Huic graece nomen est Thensauro fabulae:
Philemo scripsit: Plautus vortit barbare,
20 Nomen Trinummo fecit: nunc vos hoc rogat,
Vt liceat possidere hanc nomen fabulam.

haec verba, ut ex ipsis haud dubie elici potest, in scaena semel tantum, cum fabula Plauto vivente primum ageretur, pronuntiari licuit. sed tamen ne id revera factum esse in animum inducamus, vel magna illa nos admonet similitudo, quae allatis versibus cum Asin. versibus 10—12 est. quibus inter se conlatis facile est suspicatu non Plautum sese ipsum compilasse, sed duos illos locos ex una, ut ita dicam, grammaticorum schola profectos esse. accedunt, quae supra de tituli pronuntiandi necessitate (singularis alius rationis caussa hic non magis quam in Asinaria exstat) et de graeci exempli commemoratione in universum ostendimus. deinde vero, id quod gravissimum est, versus 18—21 cum antecedentibus nullo modo cohaerent. neminem enim non vehementer offendet, quod Luxuria ab eis, quae ipsam et Inopiam et argumentum fabulae attinent, sine transitu v. 18 ad prorsus aliam rem pergit. verum etiamsi tali fere modo transitus fieret:

Nunc quod relicuomst, dicam vobis sine mora:
Vt pernoscatis nomen huius fabulae —,

id profecto valde mirandum esset prologum spectatores prius in medium fabulae argumentum ducere, quam de tituli fabulae certiores fecerit. quodsi non iam dubium est, quin nostri prologi versus 18—21 grammaticorum studio debeantur: cavendum tamen est, ne idem de toto hoc prologo aeque statuamus ac de toto Asinariae. ille enim, si in universum iudicatur, Plauti genuinus est et offensiones, quae a viris doctis allatae sunt, ad ultimos, de quibus egimus, versus pleraeque pertinent. Wolffius (De prol. Pl. p. 11. Proleg. ad Aulul. p. 33 sq.) eum ut brevem ita pulcherrimum dicit. Ritschelius, etsi l. c. p. 233 in Plauti nomine offendit, de prologi tamen compositione p. 236 haec scribit: »*So bündig und geschmackvoll wie der (Prolog) zum Trinummus ist keiner weiter*«. Liebigius l. c. p. 38 sq., postquam primo de Plauto auctore dubitavit, ad postremum »*nihil impedire putat, ne Plauti hunc prologum esse dicamus, cui nomen poetae (v. 8) et quae ferunt vss. 18 sqq. postea adiecta sint*«. argumento autem eo tantum utitur, ut Plauti nomen in genuinis prologis legi non debere Ritschelio concedat. — Tres primi prol. versus breviter, sed pulchre et venuste nobis Inopiam a Luxuria in aedes Lesbonici adolescentis intromissam monstrant. in eis, quae subsequuntur, Luxuria, quae sola in scaena relicta est, spectantes ea, quae agantur, sic edocet (v. 4 sqq.):

Nunc, ne quis erret vostrum, paucis in viam
5 Deducam, siquidem operam dare promittitis.
Nunc igitur primum, quae ego sim, et quae illaec siet,
Huc quae abiit intro, dicam si animum advortitis.
Primum mihi Plautus nomen Luxuriae indidit:
Tum illanc mihi esse gnatam voluit Inopiam.
10 Sed ea quid huc introierit q. s. [1]).

---

1) In palimpsesto Ambros. versus 8 et 9 in unum contracti sunt »*Primum mihi gnatam esse voluit Inopiam*«. idem codex versum 10 post versum 7 conlocat. tamen ex his discrepantiis nihil ad genuinam prologi condicionem pernoscendam proficimus.

Ex Plauti nominis mentione (v. 8), cum Ritschelius prologum subditivum, Liebigius hanc prologi partem retractatam esse colligat, equidem contrarium contenderim. iam supra (p. 22 adn. 1) poetarum nomen, si forte in prologis exstaret, per se nulli obnoxium esse offensioni ostendimus. deinde vero, si in posteriore demum recensione totus prologus additus est, cur eum is, qui illam recensionem instituit, ad Plautum scriptorem revocavit? an eo consilio, ut prologi fucosa origo obtegatur? fatendum est universam illius brevis et obiter factae mentionis rationem talem suspitionem non adiuvare. si autem Plautum prologum scripsisse ex illo versu veri simile fit, nihil est, quod eum versus 8 et 9 aliis verbis composuisse arbitremur. quaenam, quaeso, sana ratio excogitari potest, cur Plauti nomen, si a principio in illis versibus non exstabat, a recentioribus ita illatum sit, ut ei simul toti permutarentur? nam leni mutatione illud extrudi nequit. — Si praeterea respicimus ea, quae in fabularum διασκευαῖς addita sint, pleraque omnia alius et rationis et sermonis esse, mihi quidem perprobabile esse videtur Plautum ipsum Trinummi prologum, Plauto profecto dignissimum, excogitasse, praesertim cum a tota illa fabula recensentium (eas dico recensiones, quae fabulae referendae gratia institutae sunt) temeraria manus prorsus sese abstinuisse videatur.

Sed tamen vel seiunctis versibus 18—21 prologus, qualis hodie legitur, ab ea, quam genuinam fuisse suspicemur, specie abest. nam versus 6 et 7 explicant tantum disertius, quod in antecedentibus iam satis indicatum est, atque ita, ut in paucis versibus eaedem paene locutiones repetantur. quod eo molestius fit, quod totus prologus manifesto brevitati valde studet. his de caussis satis persuasum habeo duos illos versus alicui ludibundo lectori (de prologi retractatione hic non est cogitandum) aeque tribuendos esse atque Cistell. I 2 versus 7—10 (ed. Gr.), quorum ratio nostris simillima est, et quos, cum praeterea in codice Ambr. omitterentur, Ritschelius Parerg. p. 237 adn. rectissime removendos esse censuit.

Studuimus in eis, quae antecedunt, Trin. prologi maiorem

partem genuinam esse comprobare ac genuinae recensionis elegantiam restituere[1]). eo magis, ut spero, confirmatum evadet nostrum de ultimis versibus iudicium. — Si vero ex duabus fabulis constat grammaticos Plautinos prologos (fortasse secundum Terentianorum prologorum exemplum, ut in quibus tituli — quamvis diversa — mentio fieret) interpolasse, nostro iure idem de aliorum quoque prologorum similibus locis statuemus, siquidem rationes non desunt: neque enim prorsus negandum est graeci praecipue archetypi mentionem posse ab eis, qui fabulas Plautinas retractarent, additam esse. quapropter nunc de singulis locis videamus.

Mercatoris fabulae prologus (act. I sc. I) praeter consuetudinem a Charino adolescente, cuius in ipsa comoedia primae partes sunt, pronuntiatur: in eius initio versus 3—17, qui ordine prorsus turbato in libris traduntur, a Ritschelio Parerg. p. 17 sqq. (cf. edit. Ritschel. ad h. l.) ita ordinati sunt, ut nemini non assentiendum videatur. hoc igitur restituto ordine septem primi versus ex Ritscheli recensione sic leguntur:

Duas res simul nunc agere decretumst mihi:
Et argumentum et meos amores eloquar;
Etsi hoc parum hercle more maiorum instititi,
Pro mea persona ut sim ad vos index ilico.
5 Graece haec vocatur Emporos Philemonis:
Eadem latine Mercator Macci Titi.
Pater ad mercatum hinc me meus misit Rhodum q. s.

horum versuum conexum ac sententiarum continuitatem versibus 5 et 6, qui titulum indicant, graviter perturbari mihi quidem satis in aperto esse videtur, quamquam Ritschelius l. c. haec profert: *»Illam Charini excusationem (v. 3 et 4) commodissime ipsa nomina cum latinae tum graecae fabulae una cum nomini-*

1) Dubito equidem an ab ea vox quoque *»tum«* (v. 9) valde aliena sit, quae, cum in versu 8 *»primum«* ad sequentem particulam *»sed«* (v. 10) referendum sit, perlanguide aut certe nimis ambigue posita videtur.

bus poetarum excipiunt«. huiusmodi enim mentio, cum neque ad argumentum fabulae neque ad amores adolescentis pertineat, quae sese elocuturum Charinus plane pronuntiat, orationem huius manifesto interrumpit[1]). in ceteris prologis, quicumque tale aliquid afferunt, ab eis versibus, in quibus comoediae nomen commemoratur, vel diserte vel profecto perspicue argumenti enarratio disiungitur (cf. Asin. v. 7 sqq. Cas. prol. v. 29 sqq. Mil. gl. v. 85 sqq. Poen. prol. v. 50 sqq. Trin. v. 16 sqq.). ex ipsa igitur nostri prologi dispositione versus 5 et 6 probabile fit e textu removendos esse ut a grammaticis ex didascalia additos, qua codices primitus non caruisse etiam nunc Ambrosiani palimpsesti condicio nos quodammodo docet (cf. Ritschl. Parerg. p. 297. Praef. in Merc. p. V). atque haec de illis versibus sententia vel maxime eis confirmatur, ne dicam postulatur, quae de universa tituli pronuntiandi ratione disseruimus, quae et Plauti aetate et multo posteriore eadem fuit. — Ceterum iam ante me Osannus l. c. p. 172 illos versus reiectaneos censuit, sed eiusmodi usus argumentatione, ut non miremur, si Ritschelio eam non probavit.

Non magis Militis gloriosi versus 83—87 cum antecedentibus 79—82 consociari possunt. post primum enim actum, in quo Pyrgopolinicis militis cum Artotrogo parasito altercantis mores facete proponuntur, in act. II scaena 1 Palaestrio servus prodit audientibus argumentum enarraturus. ipsi autem argumento versus 79—87 sic praemittuntur:

Mihi ad enarrandum hoc argumentumst comitas,
80 Si ad auscultandum vostra erit benignitas.
Qui autem auscultare nolet, exsurgat foras,
Vt sit, ubi sedeat ille qui auscultare volt.
Nunc qua adsedistis caussa in festivo loco,
Comoediai, quam modo acturi sumus,

---

1) Neminem puto fore, qui hanc offensionem lacuna ante illos versus statuenda (*»Sed ante vobis nomen fabulae eloquar«*) tollere serio velit.

85 Et argumentum et nomen vobis eloquar.
Alazon graece huic nomen est comoediae:
Id nos latine gloriosum dicimus.

quattuor primi versus argumenti expositionem indicant: eorum duo posteriores propter singularem sedendi mentionem certissime recensioni alicui tribuendi sunt. utrum vero priores duo item ex illa profecti an ex genuino prologo servati sint, certo diiudicari nimirum nequit. quid autem, quod in eis, quae sequuntur (v. 83—85), miro sane modo i t e r u m argumenti enarratio indicatur, cum ex antecedentibus, siquidem fabulae nomen afferri prologi scriptor voluit, nihil aliud exspectemus nisi tale quid: »*Sed antea vobis comoediae nomen eloquar*«? illos tres versus ita pronuntiari, quasi nulladum argumenti mentio, sed aliud praecedat, manifestum est. omissis autem versibus 83—87, qui Plauti ipsius propter versum 83 esse nequeunt, non modo sententiarum conexus non minus evadit bonus, sed etiam offensio illa prorsus tollitur. quam ratiocinationem si cum eis conferimus, quae de nomine comoediae iam ante prologum proponendo statuimus, in illis quoque versibus non eorum, qui fabulam retractarint, sed grammaticorum operam pernoscendam esse evincitur. — Hinc nescio an probabile fiat Ritschelium nimium fuisse de versu 87 sic iudicantem (Praef. in Stich. p. XVIII adn.): »*Probabiliter posse demonstrari puto interpolationi versum 87 deberi eiusque loco duos olim lectos esse ipsum nomen latinae fabulae prodentes, velut tali exemplo:*

Ei Militi esse glorioso fabulae
Nomen poeta voluit vorsae barbare«.

cogitari enim potest grammaticum, cum illos versus faceret, nihil aliud egisse nisi ut graeci exempli nomen nobis referret et latinum nomen quodammodo tangeret. atque omnino viri grammatici, quibus talia additamenta deberemus, diversi ingeni fuisse putandi sunt. quamobrem mihi magis probantur, quippe quod cautiora sunt, ea, quae Ritschelius in Parergis Pl. p. 203 de eodem loco censuit. etsi illam de lacuna coniecturam valde speciosam esse concedimus.

Multo minus confidenter de Poenuli prologi versibus 50—54

> Sed nisi molestumst, nomen dare vobis volo
> Comoediai: sin odiost, dicam tamen:
> Siquidem licebit per eos, quibus est in manu.
> Carchedonius vocatur haec comoedia
> Graece, latine Patruus Pultiphagonides [1]) —

iudicamus, quia cum eis versus 55—58, quibus ad argumenti enarrationem transitus fit, artissime cohaerent et quia totum prologum ex retractatione tantum parum scita habemus. sed tamen sunt, quae hic quoque grammaticorum studium monstrare videantur. — Ex ipsis istis verbis, cum Plauti nomen non commemoretur [2]) nec quidquam excogitari queat, cur in Poenulo res aliter se habuerit atque in ceteris fabulis, tituli pronuntiationem prologo antecessisse patet. necessarii igitur illi versus 50—54 omnino non erant atque eos a Plauto non scriptos esse et totus dicendi color non ita Plautinus et nomen istud pro »*Poenulo*« [3]) substitutum evincunt. sed ne eos, qui Plautinas fabulas post Plautum referrent, versus 50—54 addidisse putemus, praeter illud argumentum, quod ad tituli pronuntiationem pertinet, id quoque dissuadet, quod, ut iam monuimus, fabulae, quae vulgo »*Poenulus*« appellatur, hic quidem »*Patruo Pultiphagonidi*« nomen est, quo Ritschelius l. c., etsi non facete, tamen aptissime Hannonem Carthaginiensem denotatum esse dicit. de ea re non possumus nos recte iudicare nisi alio Mostell. loco

1) Hunc versum, qui in codicibus sic exhibetur: »*Latine Plautus Patr. Pult.*« ex Ritscheli (cf. Parerg. p. 205) pulcherrima coniectura proposuimus. — Versus 52, quocum conferendus est Amph. versus 80, post illud graviter dictum »*dicam tamen*« valde languet. sed cum non versemur in Plauti verbis emendandis, caute nobis agendum est.

2) Huic argumento minus tribuimus propterea, quod exsistere potest, qui ex codicum scriptura (cf. adn. 1) poetae mentionem intercidisse coniciat.

3) Hoc esse genuinum fabulae nomen non est addubitandum (cf. Ritschl Parerg. p. 204 sqq.).

in auxilium vocato, ubi Tranio servus aedium postes laudaturus, cum ei obiciatur *»tarmitem eos ab infumo secare«*, haec respondet (v. 826 sqq.):

Intempestivos excisos credo: id eis vitium nocet.

Atque etiam nunc satis boni sunt, si sunt inducti pice.

Non enim haec pultifagus opufex opera fecit barbarus.

hoc loco Scaliger in Varr. de r. r. III c. VII *»pultifagum opificem barbarum«* de Poeno intellegi vult, *»quia Poeni lignario opere inclaruerint, et quia Plautus Carchedonium comoediam latine inscripserit Patruum Pultifagonidem«*. nam Poenos pultifagos fuisse pultem esse argumento, quae a Poenis Punica vocata sit. rectissime tamen Rostius Opusc. Pl. I p. 251 sq. illud argumentum prorsus improbavit, cum ex illo loco contrarium potius appareret: alterum autem leve esse dixit, quippe cum non soli Poeni, sed Romani quoque et ei maxime atque adeo Graeci pulte usi essent. ex illo igitur loco nihil cupidius colligendum est nec sane utique reicienda eorum sententia, qui de Romanis illo tempore lignarii operis fortasse satis imperitis cogitent. sed ut largiamur in Mostell. versibus Poenos significari, de eo dubitari nequit, quin *»pultifagus«* cum contemptu quodam dictum sit. iam vero in Poenulo *»patrui Carthaginiensis«* mores et ratio non eiusmodi sunt, ut iure eis illudatur: ad fabulae igitur argumentum illud nomen non spectat. simpliciter autem pro Poeno id dici posse ex eis, quae attulimus, negandum est. unde dubito an is, qui illos Poenuli versus conscripsit, Mostellariae locum de Poenis interpretatus hanc appellationem, quae ei placeret, nostrae fabulae inferre voluerit parum curans, num perspicue fieret. talem autem neglegentiam grammaticis aptius vel cuilibet lectori quam eis, qui fabulam in scaena acturi erant, vitio dabimus. — His igitur duabus de caussis Poenuli versus 50—58 item ut ceteros similes locos, de quibus iam disputavimus, ex alicuius grammatici ingenio quamvis dubitanter repetimus, qui ad versus 56—58 componendos fortasse alius prologi exemplum adhibuit.

Noluimus in antecedentibus eo argumento uti, quod versus

50—58 parum cum versibus 46—49 conveniant, in quibus ipsius argumenti expositio promittatur (v. 50 sic potius ad comoediae nomen transeundum erat: »*sed . . . antea vobis*« q. s.), et versus 48. 49 a sententia versuum 55—58 proxime absint. sed illi ipsi versus 46—49 summam nostram suspitionem excitant propter duos priores versus, qui ex codicis Veteris auctoritate sic leguntur:

Ad argumentum nunc vicissatim volo
Remigrare, ut aeque[1]) mecum sitis gnarures.

in voce »*remigrare*« iam Liebigius l. c. p. 36 valde offendit, qui, »*cum prologus de argumento h. l. primum faciat verba neque antea quidquam nisi silentium et aequanimitatem omnium auditorum curaverit, legendum censet: 'migrare, ut aeque' q. s.*«. verumtamen cum hoc violentius actum videatur, praeterquam quod vox »*vicissatim*« verbum »*remigrare*« satis tuetur, cum Liebigio consentire nequeo nec possum facere, quin illos versus ex alia fabula huc illatos esse suspicer. nam offensionem memoratam nec transpositione tollere possumus neque ullum exstat indicium, quo subsequentem argumenti enarrationem ab initio aliter institutam fuisse probabile fiat. sed quidquid de versibus 46—49 statuimus, tam certo nequit diiudicari, ut inde de sequentibus liceat argumentari versibus.

Vnus igitur Casinae prologus nunc restat, in quo tituli et graeci archetypi sic mentio fit (v. 29—34):

Aures vacivae si sunt, aminum advortite:
Comoediai nomen dare vobis volo.
Clerumenoe vocatur haec comoedia
Graece, latine Sortientes. Diphilus
Hanc graece scripsit, post id rursus denuo
Latine Plautus cum latranti nomine.

talem mentionem cum vulgo a prologis afuisse perspexerimus, ad hanc difficultatem expediendam alia nobis via atque in ceteris prologis ingredienda est. recordari debemus singularis, qua

1) Editiones numero respuente praebent: »*remigrare aeque ut.*«

Casina acta sit, condicionis. ex ipsius enim prologi indiciis Ritschelius perdiligenti argumentatione Parerg. p. 180 sqq. fabulam illam cum nostro prologo a. 600 p. u. c. aut paullo post in scaena datam [1]), tunc autem primum clarioribus poetis omnibus iam mor-

---

1) Hoc omnibus, quod scio, adhuc probatum est. unus Mommsenus (Mus. Rhen. n. X p. 122 sqq.) in contrariam partem disputavit, sed ita, ut mihi quidem prorsus non persuaserit. is enim Ritscheli argumentatione improbata propter duas potissimum caussas nostrum prologum aetati multo posteriori tribuendum esse putat: altera est, quod spectatoribus antiqua opera et verba placere dicuntur (v. 8), alteram ex novorum nummorum mentione (v. 10) petiit. illam quamquam ipse concedit suapte natura in universum tantum valere, tamen ad Sullae nos aptius aetatem quam Mummi vocare contendit. de tali discrimine diiudicare perdifficile est, cum, quae illius aetatis singulis spatiis propria fuerint, parum sciamus. sed tamen quod ad antiqua verba attinet, fortasse non iniuria illud enuntiatum ad grammatica studia referimus, quae Romae inde ab Ennio vigebant (Mommsenus quidem dicit: »*Vor L. Aelius Stilo wird von archaeologischer Sprachforschung kaum die Rede gewesen sein*«). de antiquis operibus minus constat. sed dubito an de ea Romanorum industria cogitandum sit, quo iam tum graecae artis opera undique sibi parabant: cuius rei luculento testimonio ratio est, qua Mummius paullo post in Graecia imperio suo abutebatur (cf. Mommsen Roem. Gesch. ed. III vol. II p. 48). veterem deinde Plauti fabulam triginta annis post mortem illius cum antiquis operibus non inepte conferri potuisse unusquisque eo magis concedet, quod spectatores illo tempore novas potissimum fabulas expetebant. — Multo maiorem quam huic argumento alteri Mommsenus tribuit vim, quod in prologo de vilibus novis nummis sermo fit. Ritschelio, qui de assium imminuto pretio cogitavit (legem Papiriam, qua semunciales asses facti sunt, ad illud tempus refert), suo iure duo opposuit: quod tali ratione, cum Romani argenteis maxime nummis illa aetate uterentur, commercium non ita multum turbari potuerit et quod »*nummus*« vox non de aere, sed de argento tantum nos cogitare sinat. tum vero ratiocinatur argenteorum nummorum pretium per longum post Plauti mortem tempus non esse imminutum, tempore autem Marsici belli M. Drusum, tribunum plebis, a. 663 rogasse, ut aes argento misceretur (inter octo probos nummos unus adulterinus cudebatur). in qua

tuis aliquem dominum gregis veterem fabulam pro nova agere conatum esse ostendit. hanc autem illius fabulae rationem spe-

---

sententia sibi constitisse videtur in libro »*Gesch. d. roem. Muenzw.*«, etsi nostri prologi disertam mentionem ibi non facit (pertinent ad illam aetatem pagg. 288 sq., 308, 338, 382 sqq., 892 sqq.). illuc igitur Mommsenus versum 10 spectare existimat atque ex hac sua computatione prologum ad annos circiter 660—670 refert. quocum convenire dicit, quod in nonnullis prologi locis ad illius temporis eventa alludatur. his vero cum ipse nullam demonstrandi vim tribuat, nos ea nostro iure praetermittamus atque ad alia transeamus eiusmodi, ex quibus illam de »*novis nummis*« sententiam reprobandam appareat, quippe quod relatae fabulae tempus confidenter possit nulla versus 10 ratione habita definiri. versus enim 11—16 respicienti sic Mommseno propter singularem suam opinionem iudicandum erat: »*Es würde anzunehmen sein, dass die alten Stücke der alten Palliata des sechsten Jahrhunderts bis etwa 620 — 630 sich fortwährend auf der Bühne erhielten, dann vom Repertoir verschwanden und nach einer Unterbrechung von etwa 30—40 Jahren wieder hervorgesucht wurden, um in der ciceronischen Zeit zum zweiten Mal die Bühne zu beherrschen.*« sed ex versibus 1—10 certo elucet veteres fabulas, cum noster prologus scriberetur, pro novis agi nondum coeptas esse. id vero, postquam semel factum esset, inter annos 630—660 non accidisse nemo profecto credet. idem vel ex versu 15 colligi potest: »*Nam iuniorum qui sunt, (fabulam) non norunt scio*«. quod, nisi nullae omnino ad illud tempus mortuorum poetarum veteres fabulae actae essent, non licuit tam confidenter enuntiari. accedit, quod versu 17 (»*Haec quom primum actast, vicit omnis fabulas*«) ad Casinam commendandam p r i m a e tantum actionis mentio fit et quod pergitur:

Ea tempestate flos poetarum fuit,
Qui n u n c abierunt hinc in communem locum.
20 Sed tamen absentes prosunt hic praesentibus.

ubi aperte dictum est p a u l l o a n t e »*florem illum poetarum*« e vita decessisse et tum primum eorum fabulas novarum loco referri. aliud deinde, quod ipse Mommsenus attulit argumentum nimis leviter neglexisse videtur: versu enim 71 serviles nuptiae »*Carthagini fieri*« dicuntur, Carthago autem iam a. 607 (fast. Cap.) deleta est. id ille sic excusavit: »*Der Prolog hatte ja ein altes lange vor Karthagos Zerstörung geschriebenes Lustspiel zu vertheidigen und konnte sich da-*

ctatores ante prologum nondum rescivisse primi quattuor versus aperte docent:

Salvere iubeo spectatores optumos,
Fidem qui facitis maxumi et item[1]) vos Fides.
Si verum dixi, signum date clarum mihi,
Vt vos mi esse aequos iam inde a principio sciam.

hos Ritschelius Parerg. p. 202 rectissime sic interpretatus est: »*Ihr erwartet hier eine fabula nova, ich will euch aber ehrlich bekennen, dass es, wenn allerdings keine vetus von gewöhnlichem Schlage, doch auch eine eigentliche nova nicht ist, sondern eine uralte Plautinische, die euch nur so gut wie neu sein wird*«. cum igitur ei, qui aderaut, novam sine dubio comoediam exspectarent, nullam omnino tituli pronuntiationem antecessisse plane apparet nec versus supra memorati ullam nobis offensionem praebent. quae cum ita sint, hoc Casinae exemplo ea, quae supra in universum de tituli pronuntiatione et singulatim de Hecyrae et Heauton timorumenu actionibus exposuimus, manifesto confirmari videmus.

---

her sehr wohl auf den Brauch von Karthago berufen« q. s. hoc mihi negandum videtur: nam qui cum Mommseno de tempore multo posteriore cogitat, aut exemplis comprobare debet »*Carthaginem*« simpliciter pro »*Punica terra*« etiam post deletam illam urbem usurpari aut statuendum ei est versus 67 — 78 ex Plauti genuino prologo non mutatos remansisse, id quod parum probabile est. nos eodem loco usi contendimus illam partem (cf. v. 76 verba: »*Poenus dum iudex siet*«) eo tempore esse conscriptam, cum Romani cum Poenis in pace viverent. atque id optime quadrat in annos post initium saeculi VII proximos. — His de caussis (unam sciens omisi, ut de qua non posset obiter disputari, inde petitam, quod c. a. 665 corpus Plautinarum fabularum a viris grammaticis iam confectum esse videtur, ita ut postea novum prologum accessisse veri satis dissimile sit) Mommseni sententia reprobata ea, quae Ritschelius de illa prologi parte statuerit, prorsus amplectenda esse censeo.

1) »*et item*« Ritschelius l. c. p. 201 pro »*et*«. in sequente versu codices exhibent »*clarum date m.*«: »*date clarum m.*« ab Osanno Anal. p. 169 repositum est.

Cum illo prologi exordio Ritschelius l. c. p. 204 id contulit, quod fabulam nostram »*Casinam*« — »*Sortientes*« nominari videmus. quam ille mutationem sic explicat: »*Ich wüsste aber schlechterdings nicht, was für ein Grund zu solcher Umtaufung veranlassen konnte, wenn es nicht das erörterte Verhältniss war, wonach das Stück als Stellvertreter einer nova fabula sollte gegeben werden, unter seinem alten Namen aber natürlich als eine nicht-nova gleich von vorn herein, noch vor der Aufführung, wäre erkannt und (von einem Theile der Zuschauer wenigstens) mit Missvergnügen aufgenommen worden, ohne dass eine begütigende Bevorwortung zuvor die Gunst des Publikums gewinnen und eine nachsichtige Stimmung bewirken konnte*«. fateor equidem, ut haec permutati nominis caussa vere investigata sit. quid enim? potuitne ullo tempore solius fabulae nomen ante actionem pronuntiari poetae nomine omisso? hoc et per se valde improbabile est et Terentianis prologis certissime refutatur. si vero »*Plauti Sortientes*« datum iri indicabatur, nemo profecto tum de nova fabula cogitabat.

Alia potius illius mutationis caussa in propatulo est, modo in memoriam revocemus illius aetatis singulare studium, quo »*omnia quam maxime graeca esse*« volebant (cf. Plaut. Men. v. 11). ipse Terentius in una Phormione nomen graeci exemplaris mutavit, nec vero in prologo (v. 26 sqq.) latini nominis rationem afferre omisit. ille igitur, qui Casinam repetiit, graecum nomen »*Κληρούμενοι*« tantummodo in latinam linguam vertit et hoc nomen relatae fabulae indidit.

Nunc ut paucis comprehendamus, quae in antecedentibus effecisse nobis videmur: ex Terentianis prologis evicimus, quod cum Donati haud dubia memoria plane consentit, comoediae titulum (i. e. nomen fabulae eiusque, qui eam scripsisset) illo tempore spectatoribus vulgo quidem paullo ante prologum pronuntiatum esse. nonnumquam tamen illum (ut in Heauton timorumeno, cuius nos prologi initium, quod valde per-

turbatum habetur, restituere studuimus, et in Hecyrae repetitis actionibus) certas ob caussas ab ipso demum prologo indicatum esse apparuit. eundem hunc morem et insequente aetate et Plauti ipsius tempore valuisse ex Plautinorum prologorum universa condicione comprobavimus: cui sententiae qui manifesto repugnant, Asinariae prologum et Trinummi prologi versus 18—21 item ut Mercatoris (act. I sc. I) versus 5 et 6 et Militis gloriosi versus 83—87 ad grammaticorum studia revocavimus. nec deerant argumenta, cur idem de Poenuli prologi versibus 50—58 suspicaremur. in una Casina, quae singulari ratione initio saeculi VII p. u. c. relata est, prologi versus 29—34 genuini putandi sunt. — Quod ad graecum exemplum attinet, nulla huius in Plautinis prologis exstat genuina mentio: Terentius tamen, quamquam illud obiter tantum nec semper plene commemoravit, spectatores graecum ἀρχέτυπον resciscere sine dubio voluit.

Bonnae, typis Caroli Georgi.